

ZDENKO ŽERAVICA, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF, IX, 18, Editura Franz Steiner, Stuttgart, 1993, 154 p. (cu un indice al muzeelor și colecțiilor, un indice de localități); 50 planșe în afară de text.

Cel de al 18-lea volum al seriei a IX-a din prestigioasa colecție PBF, inițiată de H.Müller-Karpe și condusă astăzi de Albrecht Jockenhovel și Wolh Kubach, tratează monografic, în conformitate cu specificul seriei, topoarele, securile și dălțile din cupru, bronz și fier care apar în regiunea dalmată și în alte zone din Croația, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina. Au fost analizate și alte obiecte, ca pandantivele în formă de topoare duble și celturile, precum și piesele care stau în legătură cu practicarea activităților metalurgice (creuzete, duze, vase pentru turnare, cepuri din lut, țipare pentru turnat, turte din metal). În total au fost analizate și catalogate 853 de obiecte (și nu 779, cum apare în *Introducere*, p. 1, sau 780, după cum rezultă din catalogul descoperirilor), care ocupă un interval cronologic vast, din eneolitic până în epoca fierului inclusiv. Marea majoritate a pieselor provine din morminte, depozite și așezări; există însă și obiecte cu circumstanțe necunoscute de descoperire. Pornind de la o analiză complexă și, pe cât posibil, exhaustivă a pieselor (tipologie, funcție, încadrare cronologică, arie de răspândire, loc de proveniență, legături culturale) Z. Žeravica a încercat, și în parte a reușit, să ofere un tablou complet – pentru zona studiată

și pentru perioada avută în vedere – a uneltelor, armelor și podoabelor cercetate. Dificultatea unui asemenea demers, asumată conștient de autor a fost augmentată de imposibilitatea analizei complete a pieselor aflate în publicații greu accesibile sau în unele colecții și muzee. După un scurt studiu introductiv (p. 1-2) și istoricul cercetării (p. 2-3) autorul pune în lumină interesul manifestat încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru problemele și cercetarea științifică a obiectelor analizate aici.

Modalitatea de încadrare cronologică a materialului și sistemele cronologice și culturale folosite fac obiectul precizărilor cronologice (p. 3-4).

Miezul lucrării îl constituie împărțirea tipologică și catalogul descoperirilor (p. 5-126). În funcție de categoriile de obiecte s-au folosit diferite sisteme tipologice (E.F.Mayer, F.Schubert, M.Garašanin, A.Vulpe ș.a), completate, acolo unde a fost posibil și necesar, cu noi tipuri și variante. Acest capitol al lucrării tratează complex fiecare tip reprezentat în regiunea cercetată conform următoarei scheme: 1, caracterizarea tipului; 2, catalogul descoperirilor, care cuprinde: tipul și contextul descoperirii, descrierea piesei, starea de conservare, locul de păstrare,

bibliografia esențială; 3, funcția (rolul) îndeplinită; 4, încadrarea cronologică; 5, aria de răspândire.

Materialul ilustrativ este reprezentat în principal de fotografii ale pieselor, preferându-se, însă, desenul pentru profile și secțiuni. Pe cât a fost posibil, s-au utilizat fotografiile și desenele originale.

Topoarele-ciocan din cupru (p. 5-10) sunt reprezentate în regiune de tipurile Pločnik, Székely-Nádudvár și Čoka. Mai bine reprezentat este tipul Pločnik (6 piese) datat în eneoliticul timpuriu, în timp ce topoarele ciocan ale celorlalte tipuri aparțin eneoliticului târziu. Topoarele cu brațele în cruce (p. 11-20) sunt prezente prin tipurile: Mugeni, Jászládany și Kladari, toate atribuite cronologic eneoliticului târziu. Este interesant faptul că granița vestică de răspândire atât a topoarelor-ciocan, cât și a celor cu brațele în cruce o constituie linia râului Vrba și vestul Herțegovinei (v. și p. 127). Pentru topoarele cu gaură de înmănușare (*Schaflochäxte*) (p. 20-48) s-a utilizat tipologia propusă de A. Vulpe, iar pentru tipul Kozarac, de origine locală, au fost propuse de autor trei variante. Tipurile Baniabic și Corbasca (p. 20-22) sunt reprezentate prin puține piese provenind aproape exclusiv din centrul Dalmației, acestea fiind necunoscute în Bosnia și Herțegovina. Deși sunt considerate importuri izolate, exemplarele de tip Baniabic și Corbasca largesc spre vest aria de răspândire a celor două tipuri, ele fiind atribuite – în zona cercetată – intervalului de manifestare a culturii Vučedol (p. 22, 128). Cel mai caracteristic și mai răspândit tip de topor cu gaură de înmănușare în regiunea cercetată este tipul Kozarac (p. 22-27), care, cronologic, este datat în faza finală a eneoliticului, *i.e.* faza finală a culturii Vučedol. Cele trei variante determinate de autor sunt considerate etape succesive din evoluția acestui tip. Tipul albano-dalmatic (p. 32-44), varianta Debelo Brdo, caracteristic bronzului mijlociu și târziu, până în Ha B₁ și Ha B₂, este bine reprezentat în regiunea studiată, unde se dezvoltă, ca și în Albania, pe fondul cultural local, probabil și prin intermediul unor impulsuri venite dinspre est (p. 39-44, 131). Topoarele grele de bronz cu gaură de înmănușare (p. 44-48) din bronzul târziu, în cadrul cărora s-au stabilit patru noi variante, apar în număr mare în regiunea cercetată (19 piese). Ele se dezvoltă concomitent, însă în arii diferite, cu topoarele de tip albano-dalmatic, cele două tipuri fiind considerate de autor ca aparținând unor grupe culturale diferite (p. 131-132). Bronzului timpuriu dezvoltat îi sunt atribuite cele două topoare cu tub de înmănușare de tip Křtěnov (p. 48-49), descoperite, unul în necropola tumulară de la Licki Osik – Croația, celălalt cu loc de proveniență necunoscut și păstrat în Muzeul din Sarajevo. Pentru primul exemplar, autorul presupune proveniența lui dintr-un atelier din zona transdanubiană sau din regiunea vestică a bazinului carpatic (p. 49, 130). Topoarele plate din cupru (p. 50-63) sunt împărțite tipologic în topoare în formă de limbă și în formă de evantai, primele deținând prioritatea cronologică. Pornind de la tipologia acestor topoare (realizată de E.F.Mayer), autorul stabilește noi variante, iar topoarele în formă de evantai au fost atribuite unui tip nou Griča. În regiunea cercetată sunt prezente, pentru topoarele în formă de limbă, următoarele tipuri: Stollhof-Pločnik (variante Harlberg, p. 50-51), Spitz (p. 51-52), Gurnitz (cu trei noi variante, p. 52-54), Szakálhát (în Bosnia este presupusă și o producție locală a acestui tip: p. 54-55), Split (p. 55-56), Altheim (p. 57), Vinča (p. 57-58). Din Dalmația centrală provine o piesă miniaturală (Nr. catalog 163: p. 56-57), iar din Bosnia trei forme de turnat (p. 58-59). Aceste securi plate de cupru, în formă de limbă, se datează atât în eneoliticul timpuriu (tipul Spitz, unele securi de tip Gurnitz:

v. și p. 129-130), cât și în eneoliticul târziu, tipul Spitz fiind caracteristic și pentru Bronzul timpuriu. Tipul Griča (p. 59-63) este tipul caracteristic de topor plat în formă de evantai pentru zona studiată. Astfel de topoare apar frecvent în depozite împreună cu toporul Kozarac, ceea ce și asigură încadrarea culturală a tipului Griča în perioada finală a eneoliticului (p. 62, 130).

Topoarele cu marginea ridicată (*Randleistenbeile*) (p. 63-67) sunt prezente în zona studiată prin patru tipuri: Neyruz (p. 63-64), Spič (p. 64-66), Bizovac (p. 66-67) și Emmerberg (p. 67). Destul de frecvent întâlnit este tipul Spič (12 piese), încadrat astfel de autor printre topoarele cu marginea ridicată, tip prezent în centrul Dalmației, coastele Muntenegrului, sudul și centrul Herțegovinei. Tipul Spič a înlocuit tipul mai timpuriu Neyruz și s-a răspândit împreună cu tipul albano-dalmatic, ambele aparținând aceluiași cerc cultural (p. 66, 130-131).

Topoarele-toc (*Absatzbeile*) (p. 67-70) sunt reprezentate de tipul Guntramsdorf (p. 67-68), tipul cu toc în formă de aripioare (p. 68-69) și un tip de tranziție spre topoarele cu aripioare (p. 69-70). Spre deosebire de alte categorii de topoare, aici autorul nu a operat modificări tipologice. Rare în regiunea cercetată sunt topoarele cu aripioare (*Lappenbeile*) (p. 70-73), prezente prin 12 piese încadrate în 3 tipuri.

Celturile din bronz (p. 74-108) apar într-un mare număr în zona dalmată și într-o mare diversitate tipologică. Pe baza formelor, decorurilor și dimensiunilor, Z. Žeravica propune pentru regiunea studiată o altă clasificare tipologică a acestei categorii de obiecte atribuită bronzului târziu. Astfel se disting celturile cu plise (p. 74), celturi neornamentate cu mai multe tipuri și variante (p. 75-86) și celturile ornamentate (p. 86-108), de asemenea cu mai multe tipuri și variante. Primele sunt prezente în zonă doar prin trei piese. Deși nu se publică secțiunile pieselor (Nr. catalog 250-252), din text (p. 74) rezultă că secțiunea corpului era ovală. Z. Žeravica nu se oprește la nici o datare pentru aceste piese. La noi, celturile cu plise cu gura ovală au fost date în Bronz D (orizontal Uriu – Domănești) (Mircea Petrescu-Dîmbovița, *AISC*, V, 1944-1948, 271-275). Celturile neornamentate sunt împărțite tipologic în celturi mari cu urechiușă (p. 75-77) și fără urechiușă (p. 77), celturi mari cu urechiușă cu lama lată (p. 77-79) sau îngustă (p. 79-81), celturi cu marginea gurii profilată (cu 5 variante: p. 81-86). A doua mare grupă de celturi, cele decorate, apare foarte frecvent în număr mare, aria de răspândire fiind identică cu aceea a formelor nedecorate. Aici s-au deosebit următoarele tipuri: celturi cu ornament în formă de "V" și "Y" (tip în cadrul căruia s-au sesizat 4 variante: p. 86-95), celturi cu nervuri (p. 95-100), celturi cu decor lobat pe margine (p. 100-101), celturi cu partea superioară cilindrică (cu 6 variante: p. 101-105). Printr-o singură piesă descoperită la Ružiči (depozit ?), în Herțegovina, este atestat celtul de tip transilvănean (p. 106). Celturile ciocan (*Tüllenhammer*) (p. 108-109) sunt atestate prin 6 piese, majoritatea provenind din nordul Bosniei și unul din Dalmația. Este respinsă de autor ipoteza unei producții locale a acestui tip (p. 109, 134). Celturile în formă de dălțiță (p. 109) descoperite în regiunea cercetată sunt considerate piese de import. Dălțile masive de bronz (p. 110) sunt prezente doar într-un singur depozit, în timp ce dălțile cu toc de înmănușare (p. 110-113) din bronzul târziu apar în multe puncte, fiind presupusă și o producție locală a acestui tip (p. 113, 134).

În continuare, sunt catalogate topoarele și securile din fier de diferite tipuri. Se remarcă cele trei topoare duble din fier (p. 115-116) descoperite în mormântul princiar de la Čitulci și

date în faza Glasinac IV c (625-500 a.Chr.), un topor-ciocan cu brațele în cruce, descoperit într-un mormânt de la Arareva gomila—Glasinac (Bosnia și Herțegovina), datat în faza Glasinac V a, două topoare din fier cu tub de înmănușare orizontal, descoperite la Ribič, în nord-vestul Bosniei (p. 117) și celturile din fier (p. 118-120), acestea din urmă apărând sub forma a două variante. Celturile din fier apar în regiunea studiată, atât în epoca timpurie, cât și în cea târzie a fierului (p. 119-120, 135).

Pentru a oferi o imagine cât mai completă asupra activității metalurgice locale se analizează cu multă atenție cipurile din lut (p. 121-122), duzele din lut (p. 122-123), creuzetele din epoca târzie a bronzului și epoca fierului (p. 123-124), turtile de metal și vasele pentru turnare (p. 124-125). În regiunea Glasinac, în morminte, au apărut numeroase pandantive din bronz în formă de topor dublu (p. 125-126), unitare tipologic, care apar la începutul epocii fierului, apoi în spațiul culturii Glasinac, ele fiind imitații locale după modele grecești (v. și p. 136).

Capitolul de concluzii finale (p. 127-136) este o încercare de sinteză tipologică și culturală, cu scopul de a delimita raporturile și influențele dintre diferite arii culturale, ca și de a realiza o

schia a evoluției culturilor pomind de la studiul pieselor de metal care au făcut obiectul lucrării.

Lucrarea mai cuprinde liste de prescurtări, inclusiv prescurtările bibliografice (p. 141-148), un indice al muzeelor și colecțiilor în care se păstrează piesele prezentate (p. 149-150) și un indice de localități (p. 151-154). Cele 49 de planșe și o hartă a descoperirilor completează partea finală a lucrării. Având în vedere faptul că manuscrisul lucrării a fost gata în 1982, completările ulterioare ale catalogului au dus la creșterea numărului de piese la 853. Însă, datorită modificărilor, numerotarea obiectelor s-a făcut după criterii diferite (cifre și litere), astfel încât, cifra de 780, ce apare la sfârșitul catalogului nu reprezintă cifra reală a pieselor.

Lucrarea lui Z. Žeravica face un mare serviciu cercetării, prin prezentarea aproape exhaustivă a unui material, până acum greu accesibil în publicații sau inedit, dintr-o zonă de puternice interferențe culturale, reflectate și în specificul inventarului metalic și îndeosebi al topoarelor și dălților din cupru, bronz și fier.

FLORENTIN BURTĂNESCU